

O. Mazepova, Dr. of Sci. in Philology, assoc. prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CULTURAL SCHEME OF RUDARBĀYESTI (SELF-RESTRAINT) IN THE PERSIAN SYSTEM OF POLITENESS

The article observes one of the most significant cultural schemes of the Persian system of politeness – رودربایستی rudarbāyesti (self-restraint), which has a decisive influence on all types of social interaction in Iran. Study of functioning mechanisms of this cultural scheme will help to ensure successful, non-conflict intercultural communication with Iranians.

Keywords: the Persian language, system of politeness, cultural scheme, intercultural communication.

УДК 811.411.21'282.3(611)'373.45

О. Мазніченко, канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Родова характеристика галліцизмів у туніському лінгвопросторі

Порушено питання граматичного роду французьких лексем, запозичених туніським діалектом арабської мови. На матеріалі досліджених мовних одиниць висвітлено процес перерозподілу галліцизмів за ознакою роду, розкрито особливості їхнього родового оформлення шляхом залучення гетерогенних афіксальних засобів, проаналізовано факти збереження і модифікації первинної родової характеристики.

Ключові слова: французькі запозичення (галліцизми), туніський діалект арабської мови, морфологічна адаптація, граматичний рід.

В умовах значного поживлення процесів міжкультурної комунікації цілком закономірний вигляд має збільшення інтересу до такого мовного явища, як запозичення, і дотичного до нього процесу адаптації. У теорії мовних контактів термін "запозичення" має неоднозначне трактування. Згідно з В. Ю. Розенцвейгом, він як дублет термінів "змішування мов" і "взаємний вплив мов" поширюється на явища мовного контактування, виходячи за межі словника і в цілому розкриваючи відношення мови-джерела та мови-реципієнта [78, с. 6]. Л. В. Щерба вбачає в запозиченні і змішуванні мов два абсолютно різні процеси, розглядаючи запозичення як лише одну з категорій фактів змішування мов [93, с. 72]. Е. Хауген запозичення інтерпретує, з одного боку, як інновації, зумовлені інтерферентними процесами, а з другого, – як "спробу мовця відтворити в одній мові навички, які він засвоїв як носій другої мови" [89, с. 345; 90, с. 77]. Більш узагальнене визначення зустрічаємо в лінгвістичних словниках, де запозичення трактується і як процес входження елемента однієї мови до другої, і як результат цього процесу, тобто як сама мовна одиниця, що перейшла з однієї мови в другу [31, с. 158; 169, с. 77; 170, с. 46].

Попри розбіжності в дефініціях іншомовної лексики науковці виявляють однаковість у тому, що її інтеграція у чужорідне мовне середовище – процес полігратний, складність якого зумовлена просіюванням запозиченого слова крізь багаторівневе сито системи мови-реципієнта, внаслідок чого нерідко відбувається коригування тієї чи іншої характеристики запозичення – фонетичної, граматичної, семантичної, графічної тощо. У межах цієї розвідки наша увага фокусується на граматичному аспекті такого коригування, а саме на особливостях актуалізації родової ознаки французьких складових словника туніського діалекту арабської мови. Узагальнений огляд наслідків морфологічного освоєння лексем французького походження на арабському ґрунті загалом і туніському зокрема представлений у дослідницьких роботах Л. Белтаєф, К. Бендани, В. М. Белкіна, А. А. Блінова, Ю. П. Губанова, С. Меджрі, О. І. Чередниченка та ін., однак поза глибоким аналізом

лишається питання родової характеристики запозичених слів. Тому актуальність обраної теми визначається необхідністю через вивчення конкретних фактів родового оформлення галліцизмів у лексичному складі туніського діалекту виявити загальні тенденції пристосування запозичень до граматичної категорії роду у мові-реципієнті.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей родового оформлення французьких за походженням лексем унаслідок їхнього пристосування до системи туніського діалекту арабської мови. Відповідно об'єкт дослідження становлять французькі лексичні запозичення в туніському лінгвопросторі, а предмет – їхня родова характеристика, визначення особливостей якої здійснюється в українській арабістиці вперше.

Аналіз родової віднесеності французьких субстантивів у туніському діалекті дає змогу з'ясувати різноплановість процесу їхнього пристосування до цієї граматичної категорії. Розкрити цю різноплановість допоможе запропоноване нижче дихотомічне групування галліцизмів:

– лексеми французького походження, що зберегли родову приналежність:

а) галліцизми без арабських морфологічних ознак роду:
- іменники чоловічого роду: *barāz* (фр. *barrage* [baraʒ]) – загородження, гребля, *drābū* (фр. *drapeau* [draˈpo]) – прапор, *rīflet* (фр. *reflet* [ʁ(ə)flɛ]) – відображення, відблиск, *sīkil* (фр. *cycle* [sikl]) – цикл, *transbʔūr* (фр. *transport* [trā̃spɔʁ]) – транспорт, *kūḍ* (фр. *code* [kɔd]) – код;

- іменники жіночого роду: *grīf* (фр. *grève* [grev]) – страйк, *krāfāt* (фр. *cravate* [kravat]) – краватка, *ʾanfiksūʾn* (фр. *infection* [ɛ̃fɛksjɔ̃]) – інфекція, *mūbīlēt* (фр. *mobylette* [mɔbilet]) – мопед, *stāsyūn* (фр. *station* [stasjɔ̃]) – станція, *bʔisīn* (фр. *piscine* [pisin]) – басейн;

б) галліцизми з арабським родовим оформленням:
rīmūrkaḥ (фр. *remorque* [ʁ(ə)mɔʁk]) – причіп, *kartūšah* (фр. *cartouche* [kartuʃ]) – патрон (набій), *sīṭīmā* (фр. *citerne* [siterɛn]) – цистерна, *sandliyyah* (фр. *descende de lit* [desāt də li]) – "килимок"¹, *gīnyah* (фр. *guigne* [gjn]) – "нудьга", *šmīniyyah* / *šmīneyyah* (фр. *cheminée* [(ə)mine]) – камін;

¹ У лапки беруться значення галліцизмів, переосмислені в процесі семантичної адаптації останніх.

– лексеми французького походження, що змінили родову приналежність:

а) галліцизми без арабських морфологічних ознак роду:

– іменники чоловічого роду: *metrayūz* (фр. *mitrailleuse* [mitraʒøz]) – кулемет, *baryṭēr* (фр. *barrière* [barʒer]) – бар'єр, шлагбаум, огорожа, *kīṭēš* (фр. *crèche* [kreʃ]) – дитячі ясла, *tūš* (фр. *touche* [tuʃ]) – клавіша, *remīz* (фр. *remise* [r(ə)miz]) – знижка, *brīz* (фр. *prise* [priz]) – розетка (штепсельна);

– іменники жіночого роду: *kānārṭē* (фр. *canapé* [kanape]) – канапа, *riṭā'ēy* (фр. *réveil* [revej]) – будильник, *grūb* (фр. *groupe* [gʁup]) – група, *kār* (фр. *car* [kar]) – автобус, *lāk* (фр. *lac* [lak]) – озеро, *sab'ān* (фр. *sapin* [sape]) – ялина, ялиця;

б) галліцизми з арабським родовим оформленням: *fūlārāh* (фр. *foulard* [fular]) – хустка, *mikrūḏbah* (фр. *microbe* [mikrɔb]) – мікроб, *šīfūnah* (фр. *chiffon* [ʃifɔ̃]) – ганчірка, шматина, *tābūriyyah* (фр. *tabouret* [tabure]) – табурет(ка), *sandriyyah* / *sandreyyah* (фр. *cendrier* [sɑ̃dʁijɛ]) – попільничка, *ṭabliyyah* / *ṭableyyah* (фр. *tablier* [tablije]) – фартух.

Як бачимо, серед досліджуваних запозичень, які зазнають родової модифікації, так і серед тих, чий вихідна і адаптована форми збігаються за родом, підгрупу галліцизмів із арабським родовим оформленням (-ah, -ā) складають іменники жіночого роду, що пояснюється відсутністю в арабській мові морфологічних показників чоловічого роду [25, с. 268].

Однак варто окремо виділити французькі лексеми чоловічого роду, фемінізація яких на туніському ґрунті спричинила трансформацію їхньої кінцевої [a] у арабські маркери жіночого роду за фонетичною аналогією: *sertīfīkah* (фр. *certificat médical* [sɛrtifika medikal]) – медичне свідоцтво, *'azūḏnah* (фр. *agenda* [aʒɛ̃da]) – щоденник (книжка для щоденних записів), *māndah* (фр. *mandat* [mɑ̃da]) – грошовий переказ, *šīnīmā* (фр. *cinéma* [sinema]) – кінотеатр, – та лексеми, які в обох мовних системах належать до чоловічого роду, а їхні фінали у мові-реципієнті -ah і -ā – результат фонологічної адаптації: *yuṭnah* (фр. *lieutenant* [ljɛ̃t(ə)nã]) – лейтенант, *kmāndah* (фр. *commandant* [kɑ̃mɑ̃dɑ̃]) – командувач, командир, *rūḥṭpṭwā* (фр. *rond-point* [rɔ̃dpwɛ̃]) – кругова транспортна розв'язка.

Відносно стійкості до тиску граматичної системи мови-реципієнта на рівні категорії роду галліцизмам забезпечують вихідні суфікси-маркери родової ідентифікації, щоправда, не всі. Гарантами збереження родової віднесеності є французькі словотвірні суфікси:

– (чоловічого роду) -eur / -teur, -eau, -aire: *klīmātīzūʳ* (фр. *climatiseur* [klimatizøʁ]) – кондиціонер, *dīstrībūtūʳ* (фр. *distributeur* [distribyteʁ]) – банкомат, *rēzūʳ* (фр. *réseau* [rezo]) – телефонна мережа, *dīksyūʳnīʳ* (фр. *dictionnaire* [diksjɔ̃nɛʁ]) – словник;

– (жіночого роду) -ation, -ance, -trice, -ette: *filtrāsūʳn* (фр. *filtration* [filtrasjɔ̃]) – фільтрування, *'asirāns* (фр. *assurance* [asyʁɑ̃s]) – страховка, страхова компанія, *kalkūʳlātrīs* (фр. *calculatrice* [kalkylatris]) – калькулятор, *kaskāʳt* (фр. *casquette* [kaskɛ̃t]) – кашкет, кепка.

Тоді як, наприклад, суфікси чоловічого роду -age і -et такий імунітет не надають: *šūʳfāz* (фр. *chauffage* [ʃofaʒ]) – опалення (ч. р.), але *b'ūrsontāz* (фр. *pourcentage* [pursɔ̃taʒ]) – відсоткове відношення (ж. р.), *b'wānyṭē* (фр. *poignet* [pwajɛ̃t]) – зап'ясток (ч. р.), але *brāsṭīʳ* (фр. *bracelet* [brasle]) – браслет (ж. р.).

За відсутності реалізації морфологічного способу вираження роду залучається синтаксичний, який

полягає в узгодженні запозиченого іменника з питомими словами, що належать до таких частин мови, як:

– прикметник: *f'ītāʳs kbīr* – велика швидкість (пор. з фр. *vitesse* [vites], що належить до жіночого роду), *b'isīn šǧīrah* – малий басейн;

– дієприкметник: *bortmāʳn m'aṭeṭ* – умебльована квартира, *kūʳmānd mkassarah* – поламаний пульт дистанційного керування;

– власне дієслово: *Et-Trān mā ḡā-š* – Поїзд не прийшов, *El-Kār temšī l-Tūnes?* – Цей автобус прямує до Тунісу? (пор. з фр. *car* [kar], що належить до чоловічого роду);

– вказівний займенник: *es-sāk hāḡā* – ця сумка, цей ранець, *el-mūbīlṭ hāḡī* – цей мопед;

– числівник: *līn wāḡed* – одна лінія, один ряд (пор. з фр. *ligne* [lin], що належить до жіночого роду), *fūʳtā'ēy wāḡdah* – одне крісло (пор. з фр. *fauteuil* [fotœj]), що належить до чоловічого роду).

Отримані результати проведеного аналізу показують, що переважна більшість запозичених французьких субстантивів не змінюють рід, а їх перерозподіл за родовою належністю далеко не завжди зумовлюється формальними показниками. Отже, досліджувана модель родового оформлення запозичень розходиться зі спостереженнями Ю. П. Губанова, відповідно до яких запозичені слова, що не закінчуються на -ah, -ā, тобто не мають родових маркерів, релевантних для граматичної системи арабської мови, безапеляційно відносяться до чоловічого роду (див. [27, с. 105]), а також не підпадає під окреслену Е. Хаугеном тенденцію "відносити запозичені слова до якогось одного визначеного роду у всіх випадках, коли та чи інша конкретна аналогія не нав'язує зарахування цього слова до якого-небудь іншого класу" [89, с. 362].

Разом із галліцизмами формально-граматичного роду словник туніського діалекту поповнили галліцизми семантико-граматичного роду, репрезентовані не лише іменниками-назвами людей за гендерною ознакою (виражаються різними лексичними одиницями), але й іменниками парного і спільного роду.

До перших належать французькі субстантиви на позначення ввічливих форм звертання та сімейних зв'язків: *madām* (фр. *madame* [madam]) – пані (ввічливе звертання до заміжньої жінки), *madmwazṭī* (фр. *mademoiselle* [mad(ə)mwazɛl]) – панна (ввічливе звертання до незаміжньої дівчини), *mesyūʳ* (фр. *monsieur* [mɛsjø]) – пан (ввічливе звертання до чоловіка), *el-madām* (фр. *madame* [madam]) – "дружина (заміжня жінка стосовно до свого чоловіка)", *el-mesyūʳ* (фр. *monsieur* [mɛsjø]) – чоловік (одружена особа стосовно до своєї дружини).

Континуум других становлять члени бінарних протиставлень за професією, родом занять, національністю і соціальною належністю тощо: *būlīs* / *būlīsah* (фр. *policier* [polisje] / *policière* [polisjer]) – "поліціант" / "поліціантка", *'anfūʳmātīsyān* / *'anfūʳmātīsyāʳn* (фр. *informaticien* [ɛ̃fɔ̃matisjɛ] / *informaticienne* [ɛ̃fɔ̃matisjen]) – програміст / програмістка, *'antrīʳnūʳ* / *'antrīʳnūʳrah* (фр. *entraîneur* [ɑ̃tʁɛnøʁ] / *entraîneuse* [ɑ̃tʁɛnøz]) – тренер / тренерка, *bāskētūʳ* / *bāskētūʳz* (фр. *basketteur* [basketœʁ] / *basketteuse* [basketøz]) – баскетболіст / баскетболістка, *marrūkī* / *marrūkīyyah* (фр. *Marocain* [marɔ̃kɛ̃] / *Marocaine* [marɔ̃kɛ̃n]) – марокканець / марокканка, *fermī* / *fermīyyah* або *fermīyyah* (фр. *infirmier* [ɛ̃firmje] / *infirmière* [ɛ̃firmjer]) – медбрат / медсестра.

Як бачимо, родова ознака вищенаведених лексем знаходить вираження за допомогою гетерогенних афіксальних засобів (питомих і запозичених), причому ця асиметрія формальних показників поширюється на обидва граматичні роди.

Цікавим є і той факт, що деякі галліцизми, які в мові-джерелі кваліфікуються як слова "спільної статі" (двородові лексеми), у мові-реципієнті мають пару: *šāʿef* / *šāʿfah* (фр. *chef* [ʃɛf]) – шеф (керівник) / шефиня (керівниця), *sikritiʿr* / *sikritiʿrah* (фр. *secrétaire* [s(ə)kʁetɛʁ]) – секретар / секретарка, *šifūr* / *šifūrah* (фр. *chauffeur* [ʃofœʁ]) – водій / водійка, *bāndī* / *bāʿndeyyah* (фр. *bandit* [bɑ̃di]) – бандит / бандитка. Заради справедливості зазначимо, що в розмовному реєстрі французької мови трапляється лексична гендерна пара *chef* [ʃɛf] / *chêfesse* [ʃɛfɛs], однак "жіночий" її компонент все ж має обмежене використання, тоді як лексемою *châffesse* [ʃofɔz] переважно послуговуються у значенні "стілчик біля каміна", а як жіночий відповідник фр. *chauffeur* [ʃofœʁ] її майже не використовують [110, с. 31, 34].

Що ж до іменників спільного роду, то їх представляють так звані маскулізми – іменники, марковані чоловічим родом, але які потенційно є виразниками обох статей. Серед цих галліцизмів вирізняємо:

– ті, які статус спільнородових мають як у французькій мові, так і в туніському діалекті: *gīd* (фр. *guide* [gid]) – гід, *kuntāblī* (фр. *comptable* [kɔ̃tabl]) – бухгалтер, *dantīst* (фр. *dentiste* [dɑ̃tist]) – дантист, *pīlūʿt* (фр. *pilote* [pilɔt]) – пілот, *ʿarbītr* (фр. *arbitre* [arbitʁ]) – (футб.) арбітр, *gūʿl* (фр. *goal* [gol]) – воротар¹;

– ті, які статус спільнородових набули у процесі запозичення: *kontrolūʿr* (фр. *contrôleur* [kɔ̃trɔləʁ]) / *contrôleuse* [kɔ̃trɔləz]) – контролер, *kablūʿr* (фр. *câbleur* [kabləʁ]) / *câbleuse* [kabləz]) – електромонтажник, *ʿiliktīrsyān* (фр. *électricien* [elɛktrisjɛ̃]) / *électricienne* [elɛktrisjɛn]) – електрик, *mīkānīsyāʿn* (фр. *mécanicien* [mekanisjɛ̃]) / *mécanicienne* [mekanisjɛn]) – автомеханік, *šūmāʿr* (фр. *chômeur* [ʃomœʁ]) / *chômeuse* [ʃomœz]) – безробітний / безробітна, *serzāʿn šāʿf* (фр. *sergent-chef* [sɛʁʒɑ̃ʃɛf]) / *sergente-chef* [sɛʁʒɑ̃ʃɛf]) – старший сержант.

Родове оформлення галліцизмів-прикметників та галліцизмів-дієприкметників порівняно менш диверсифіковане і обмежується їхнім поділом на два типи:

– із неасимільованою формою жіночого роду: *lūzīk* / *lūzīk* (фр. *logique* / *logique* [lɔʒik]) – логічний / -а, *mītālīk* / *mītālīk* (фр. *métallique* / *métallique* [metalik]) – металевий / -а, *šīmīk* / *šīmīk* (фр. *chimique* / *chimique* [ʃimik]) – хімічний / -а, *fīdāʿl* / *fīdāʿl* (фр. *fidèle* / *fidèle* [fidɛl]) – відданий / -а, *sbʿesyāl* / *sbʿesyāl* (фр. *spécial* / *spéciale* [spesjal]) – спеціальний / -а, *grī* / *grī* (фр. *gris* [gri] / *grise* [griz]) – сірий / -а, *ʿūngāzīʿ* / *ʿūngāzīʿ* (фр. *engagé* / *engagée* [ɑ̃gaze]) – зайнятий / -а, *ʿūkūʿbʿrʿ* / *ʿūkūʿbʿrʿ* (фр. *occupé* / *occupée* [ɔkype]) – зайнятий / -а;

– з асимільованою формою жіночого роду: *msūnī* / *msūnyah* (фр. *sonné* / *sonnée* [sɔne]) – оглушений / -а, нокаутований / -а, *mbranšī* / *mbranšyah* (фр. *branché* / *branchée* [brɑ̃ʃe]) – з'єднаний / -а, *mšūktī* / *mšūkyah* (фр. *choqué* / *choquée* [ʃɔke]) – шокований / -а, *mrūfiz* / *mrūfzah* (фр. *refusé* / *refusée* [ʁ(ə)fyzɛ]) – який не склав (іспити), який не пройшов (за конкурсом), який не вступив / яка не вступила (іспити), яка не пройшла (за конкурсом), яка не вступила (іспити), *blūʿn* / *blūʿndah* (фр. *blond* [blɔ̃] / *blonde* [blɔ̃d]) – білявий / -а, *ʿakādīmī* / *ʿakādīmīyah* (фр. *académique* / *académique* [akademik]) – академічний / -а, *bʿsīkūʿlūʿzī* / *bʿsīkūʿlūʿzīyah* (фр. *psychologique* / *psychologique* [psikoloʒik]) – психологічний / -а, *ʿkūlūʿzī* / *ʿkūlūʿzīyah* (фр. *écologique* / *écologique* [ekoloʒik]) – екологічний / -а.

На підставі проаналізованого вище матеріалу можна констатувати неоднорідність і непослідовність процесу перерозподілу за ознакою роду з переважанням фактів збігу над фактами розходження родових характеристик засвоєних слів і їхніх етимонів та із залученням гетерогенних морфологічних засобів.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок вважаємо поглиблений аналіз синтаксичного способу вираження роду французьких за походженням складових словника туніського територіального варіанта арабської мови, а також специфіки числового оформлення останніх.

Список використаних джерел:

- Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Б. М. Гранде. – Изд. 2-е. – М.: изд. фирма "Вост. лит." РАН, 2001. – 592 с. – ISBN 5-02-018072-6.
- Губанов Ю. П. Лексикология и фразеология арабского языка : курс лекций / Ю. П. Губанов. – М.: Военный институт, 1978. – 144 с.
- Добродомов И. Г. Заимствование / И. Г. Добродомов // Языкознание : большой энциклопед. слов. / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е (репр.) изд. "Лингвистического энциклопедического словаря" 1990 г. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 158–159. – (Большие энциклопедические словари). – ISBN 5-85270-307-9.
- Маринова Е. В. Теория заимствования в основных понятиях и терминах : словарь-справочник / Е. В. Маринова. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2013. – 240 с. – ISBN 978-5-9765-1560-4 (ФЛИНТА). – ISBN 978-5-02-037833-9 (Наука).
- Панькин В. М. Языковые контакты : краткий словарь / В. М. Панькин, А. В. Филиппов. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2011. – 160 с. – ISBN 978-5-9765-0975-7 (Флинта). – ISBN 978-5-02-037288-7 (Наука).
- Розенцвейг В. Основные вопросы теории языковых контактов / В. Розенцвейг // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. VI : Языковые контакты. – С. 5–22.
- Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // Новое в лингвистике / В. Ю. Розенцвейг. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. VI : Языковые контакты. – С. 344–382.
- Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике / В. Ю. Розенцвейг. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. VI : Языковые контакты. – С. 61–80.
- Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба ; ред. : Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич. – Ленинград : Наука, 1974. – 428 с.
- Boel E. Le genre des noms désignant les professions et les situations féminines en français moderne / E. Boel // Revue Romane. Langue et littérature. Internat. Journ. of Romance Languages and Literatures, 1976. – Vol. 11. – P. 16–73. – ISSN 0035-3906. – E-ISSN 1600-0811.

Надійшла до редколегії 25.10.18

О. Мазниченко, канд. філол. наук, ассист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

Родовая характеристика галлицизмов в тунисском языковом пространстве

Поднимается вопрос грамматического рода французских лексем, заимствованных тунисским диалектом арабского языка. На материале исследованных языковых единиц освещается процесс перераспределения галлицизмов по признаку рода, раскрываются особенности их родового оформления с помощью гетерогенных аффиксальных средств, анализируются факты сохранения и модификации первичной родовой характеристики.

Ключевые слова: французские заимствования (галлицизмы), тунисский диалект арабского языка, морфологическая адаптация, грамматический род.

¹ Попри свій інтернаціональний характер англіцизм *gūʿl* у значенні "воротар" закріпився у словнику туніського діалекту

саме під впливом французької мови (пор. англ. літ. *goalkeeper* або розм. *goalie*).